

Бех-аль-Джугурь.

Англійське військо прыйшло до Бех-аль-Джугура у вивторокъ 26 лютого, въ обидъ. Се булы резервы; вони може зъ мисяць тильки якъ рушилы зъ берегивъ Альбіону, а тыждень якъ пишли въ похидъ. Вперше булы вони на війни; Бех-аль-Джугурци булы перши вороги, которыхъ вони надыбалы. Капитанъ Годисъ, що бувъ за ватажка у сьому маленькому війську, де разомъ зъ погонычами, зъ крамарями, зъ кухарями не було й двисти человека, пославъ сурмача зъ билымъ парляментарськымъ прaporомъ сказаты Джугурцямъ, абы пиддались доброю волею.

Але Джугурци не скотили. Вони навить не пустылы у свое село товстого, червонопыкого сурмача, рудого дядька, на-пивъ Жыда, на-пивъ Араба. Вже заздалеги дійшли до ныхъ звистки, що кляти бузувирь—Інглизы—прайшли руйнуваты осели правовирныхъ. Крамари, що йихали иноди черезъ село, ро́сповидали всяки страхи про ныхъ—про попалени села, зруйновани мечети, про побитыхъ, поризанихъ людей, але ще бильше росказували про великого пророка Аллаха—Магди, про його силу, видвагу, розумъ, богообязливисть. Росказували, що булы всяки велики чуда и знамена у Мецци, коло могилы Магомета; що премудри люде знайшли въ Корани проречення, очевидячки про Магди—що винъ зруйнує царство невирныхъ и заснуете велике довичне царство пидданцивъ великого Пророка. Вечерами на порогахъ ажъ за пивничъ сидили купкамы диды й чоловики, вернувшися зъ поля—бо тутъ усе булы хлиборобы—й довго балакали: виддыхаючи въ холодку, миркували про Інглизивъ та великого Пророка, оповидали всяки чудасіи. Вони не боялися, що Інглизы йдуть

на ныхъ,—звистки про святого Магди втишали ихъ, пидкреплялы, духъ въ ныхъ розпалювалы: воны ради булы усе знесты, усе потерпity видъ Инглизивъ для своего пророка, для своего царства. Чудно було бъ почуты сыхъ тыхъ селянъ-хлиборобивъ, що увесь свій викъ, здається, ничего не бажалы, окримъ—щобъ хлибъ добре уродывъ, що никого не ненавыдилы, окримъ якыхъ небудь польовыхъ шкідныківъ, а теперъ миркувалы про довичне правовирне царство, збиралыся вмираты для якогось Магди, видъ якыхъ Инглизивъ. Думка про те, щобъ пиддатись ворогамъ, и на хвылыну не залазыла имъ у голову... Не въ одного дядька заные серце, якъ гляне винъ на дитей, що гоняют куры по дозори, на ридни низеньки хатки й повитки; якъ подумае, що все отсе загыне за-для того пророка,—але дядько перемагає себе й мовчки слухає, що миркує сильська рада.

Зъ вечера у вивторскъ, якъ заходыло сонце, зибралися селяне у свою бидну, невелычку мечетку и слухали тыхъ молытовъ, що лопотивъ старый, беззубый мулла запаленый рыбалка. И винъ, и воны мало що розумилы въ тыхъ молытвахъ, але слухали пыльно, богобоязльво, сподиваючись завтра погынуты за свого пророка и побачыты уси ти райськіи чуда и втихи, про яки имъ рассказувано стильки. Світло лихтарни бlyщало, освичуючи обсмалени лыца хлиборобивъ, зняти до горы зашкарупили руки... Очи світилышася вирою, страхъ сковався кудысь на самый нызъ души. У той часъ усе село вмерло бъ и не поворухнулось.

Усю ничъ въ сели не лягалы спаты. Щобъ не дисталась ворогамъ худоба, постановылы выгнаты іи у степъ ричкою, бо зъ іншихъ бокивъ скрізь стоялы ворогы. Волы, кони, коровы по-малу, зъ нехиттю выходылы, дывуючись, щд се ихъ такъ рано выганяютъ. И напытось не давъ имъ Арабъ, що выганявъ ихъ, а погнавъ ричкою за село, де берегы розлягалысь и можна було выйти на степъ. Але худоба не ішла; довго гукавъ на неи Арабъ, довго, не слухаючи його, стояла вона,—нарешти побигла на берегъ. Арабови здалося, що його виль зупынывся надъ ричкою и в-остатне глянувъ на свого хазяина; очи въ нього дывылышася такъ розумно, немовъ то людына була. Арабъ подывывися у слизь худоби и мовчки втеръ слъозу на свому зморщеному, сонцемъ по-печеному лыци. Шкода йому стало хазяйства, паши, де що-року вывертавъ винъ гострымъ раломъ вохкий, чорный, пахучый грунтъ... Винъ поспишаючи вернувсь на село.

Тамъ уси готовылыся до бою. Рушныць на усе село було тильки дви, зъ креминцямы, зъ пидставкамы и зъ перехрестямы, юбъ ихъ ставыты; два дядьки, юхъ колысь гайдамачты въ степъ, взялы ти рушныци, а решта—хтд ю попавъ: той шаблюку, той дрючка, а той—лукъ изъ стриламы.

Та не гиршъ сього клопоталысь и Англіци. Се, якъ скано, мала буты перша бытва для ныхъ, и вси прыбиралысь до неи. Капытанъ Годисъ выдавъ диспозицю дуже стратегичну, немовъ збиралысь браты Парыжъ, або Берлинъ. Розставылы кругомъ вартовыхъ, чистылы зброю, згадувалы ридныхъ и мылыхъ, не спавъ никто. Капытанъ зъ поручыкамы сидивъ за пивничъ; оповидання про війну, про бытвы зъ Индійцямы, Зулусамы, Бурамы йшли безъ кинця и пидъ ихъ вплывомъ оповидачамъ здавалося юко вони вже стари воякы—что то вони былышъ и зъ Индійцямы, и зъ Сыпаямы, и зъ усякымы страхамы. Поручыкы вже бачылы себе генераламы.

Другого дня ще не свитало, а все давно прыбрались. Джугуръ стоявъ надъ невелычкою ричкою, середъ безкрайого степу. Зелени купы деревъ, жовти поля, ланы, гаи выражено ясувалыся середъ рудого степу, на которому тильки де-не-де рослы маленьки кущыки бур'яну, сухи, сири, густо запорошени. Глыняни берегы рички йшли згорысто, оброслы лататтямъ, густою травою; кущи нахылылы свое гилля, купаючи въ прозорчастыхъ хвильяхъ листя, тутъ дрибне, тамъ широке, лапасте. Берегомъ межы зеленымы садкамы, пидъ широкымъ листямъ пальмъ та бананивъ, немовъ пидъ зеленымы наметамы, выглядали солом'яни покривли маленькихъ хатокъ; межы хаткамы города, а дали —широки ланы и паши, то ясно-зелени, то темни, то жовто-золоти. На сели, було, ридко кого побачышъ въ день—тамъ пусто й тыхо; за те на ричци,—тамъ цилисинъкий день полошуться було диты, стоить череда, кони, волы, верблуды ховаются видъ афрыканськои спекы; у сухому, гарячому, тыхому повитри гулко росходылыся ревиння худобы, дытчайый крыкъ, булькання и гоминъ хвиль та щебетання пташокъ, юхъ жывуть та выводяться безъ лику въ густыхъ, похылыхъ гилляхъ.

Але въ той день, 27 лютого, було якось незвычайно; не чуты було дытчайого гомону, череда не ревила, йдучы зъ кошарь и хлививъ, и довго писня хлибороба не розлягалась, не лунала по широкыхъ ланахъ, тильки булькала ричка та щебеталы пташки, якъ звычайно.

Англійське військо стало трома руками. Поручыкъ Слоу зъ дозволу капытана Годиса сказавъ промову до війська. Промова була дуже похожа на славну мову Наполеона въ Египти, тильки замість пірамидъ на вояківъ дивилися теперъ солом'яни покривали хлививъ та хатъ. Військо гаркнуло въ видловидъ на закинчення, сурмачъ загравъ и пишли,—по середыни капытанъ Годисъ, на ливоручъ, надъ ричкою поручыкъ Слоу, на праворучъ, пидъ гаемъ поручыкъ Суфли.

На сели було тыхо, немовъ повмирати вси. Тильки якъ наблизилися вояки до огорожи, звидтиля загувъ дужий крыкъ, полетили каминня, стрилы и, наче батогомъ швыгонуло. стрильнулы обидви рушныци. Два вояки упали. Пидкриплени своими смільвыми ватаажками вояки загукали й соби и побиглы лавою на село. Пишля бійка. Рушныци голосно лунали по степу; дымъ билыми клубочками схоплювався и розходився мижъ деревами; переляканя незвичайнимъ гукомъ собаки вилы по усьому селу; стебла роскишної паши хылылись, ломались пидъ важкими чобитьми вояківъ; роса блышала на тыхъ стеблахъ и здавалося, що вони плачутъ—не за собою, а за людьми, що вони, мовъ напоєни якою проклятою отрутую, нивечать чужу працю. Чоловики и стари диды, жинки и дити—усе зибралися пидъ огорожею села. У кого була яка небудь зброя, бывся; у кого не було—сыдивъ, чекаючи певної смерти. Де-яки кричали, гукали, щобъ пидкрепити одынъ другого; інши мовчали, мовъ занимали, нерухомо дивилися на батьківъ, на бративъ, на дитеї. Одна бабуся, задыхаючись, гирко рыдала й голосила зъ жалю за одынокимъ синомъ—такимъ високимъ, гарнимъ, хисткимъ, що натягавъ лука своими дужими руками, де пидъ тонкою шкурою перелывалися груби, мицні жилы. Сей синъ прымусивъ іи забуты и пророка, и довичне царство, и клятихъ ворогивъ—вона голосила, и никто не розважавъ іи: коженъ думавъ про свою смерть.

Вояки, гукаючи й стриляючи, кинулися розбивати огорожу. Найсмилівшимъ здався поручыкъ Слоу. Винъ тильки-тильки передъ походомъ купивъ соби патентъ на поручыка за спильни гроши батьківъ, дядьківъ, титокъ—усе людей незаможнихъ, и теперъ въ голови його стояли вси велики вояки видъ Ахилла до Велінгтона; йому здавалось, що теперъ пидъ сымъ биднимъ селомъ винъ добуде всесвітньої славы. Скинувши шапку, роз-

патлавши волосся, винъ махавъ своею шабелькою и галасувавъ такъ, що перелякавъ бы и своїхъ вояківъ, і Арабівъ, якъ бы й ти не кричали. Швидко вояки розбыли огорожу и влизли въ село. Одинъ за другимъ падали люди, поливаючи кров'ю суху землю, кроплячи нею били стіни хатокъ. Вояки розлютовались и не давали спуску никому; та й селяне самы сього не бажали. Вира въ пророка, запаль, злисть на бузувиравъ—Інглізивъ въ ту хвильну забыли имъ памороки; имъ не було шкода ни життя, ни риднихъ пальмъ, ни тыхихъ хвиль говирлової рички.

Збывшися до-купки, довго бывались воны шаблями, дрючками, каминнямъ. Найбильше вояківъ побыто було надъ ричкою, коло якоись повитки. Сивый, але ще дужий, сухий дидъ, ухопивши обома руками якусь товсту, велику шаблюку, махавъ нею не зупиняючись, немовъ машина; очи йому пидъ лобъ зашли, що й зиниць не було видко; за кожнимъ разомъ винъ хыжо, наче звирюка, гарчавъ. Коло його було трое молодшихъ; двое ще видбивались якимсь штабами, третій впавъ на-вколишкы и, держачися за простирилени груды, разомъ зъ кров'ю выдыхувавъ душу; очи його, вже невидющи, звернени були на другий край села—мовъ бы дывився винъ на свою хату, на солом'яну повитку, надъ котрою вались щебечучы ластивки. Та й добре, що винъ вже не бачивъ, яке тамъ діялося теперъ. Молодыця його, гарна и дужа, напала на якогось вояка, була перше зализаюко, а потімъ ухопила його зубами за руку та такъ и скаменила. Бідний воякъ, недавно тильки шевцемъ бувши, бывъ ін зъ ливої руки похвою, держачи і такъ, немовъ хотивъ пидошву краяты. Облыта кров'ю, побита, покаличена жинка все не видставала, повалыла вояка и качалася зъ нымъ по куряви. Воякъ страшенно кричавъ, перелякани дити галасували ще гирше; коли се надбигли вояки й добивши жинку, на силу визволили товариша.

Тильки надъ вечиръ скинчилася бійка. Бильшъ, якъ половину селянъ побыто, построило, порубано; хто зистався живимъ—утикъ, заховався; коло побитихъ никто не порався; воны лежали, якъ впалы, пидплывли кров'ю, занесло ихъ курявою, що пиднявъ сухий, гарячий вітеръ.

У-вечери Англійци впорались. Порубанихъ товаришивъ зибрали й положили у мечеті. Старшина, кореспондентъ та капелянъ зибрались у бильшеньку хатку сильського старшины, що стояла на краю села, надъ ричкою. Воны розхазяїнувались, мовъ

у себе дома: постелылы қылымокъ по доливци, поставылы зализни розбирни лижка, на столи наклалы найидкивъ и консервъ, пляшокъ зъ выномъ и пывомъ. Капытанъ Годисъ сидивъ по седыни; його червоне, налыте выномъ лыце, тильки що вымыте, видризнялось видъ билого комира, очи прыгглядальсь до прозирчастыхъ пляшокъ, що здавалысь золотымъ видъ свичокъ. Поручыкъ Слоу, той самый, що такъ сыльно воюавъ, у дуже втомненій пози сперся на спынку стильчыка, далеко простягнувъ довги, сухи ногы и видпочывавъ видъ своихъ героичныхъ учынкивъ.

— Ухъ, якъ я втомувся!—сказавъ винъ, влучаючи выделкомъ въ якусь рыбку,—я ледве на ногахъ стоявъ, якъ увийшовъ попереду своихъ вояиковъ у село; руки такъ намахалысь, що ледве розвивъ...

— Э, вы, Слоу, сьогодни шыбалыся бильше всихъ; вы, здаётся, своею рукою не одного вбылы?—запытавъ Суфли.

— Гмъ, не дарма жъ я гимнастыци виддався!—немовъ бы неважкльво, але дуже хвастовыто сказавъ Слоу.—Одного я такъ рубинувъ, що видтявъ голову зъ рукою.

— Одначе васъ самыхъ ледве не вбывъ старый якыйсь дидъ, та вырятувалы воякы його,—сказавъ капытанъ, показуючи на Суфли; йому не сподобалася самохвальба Слоу, и винъ хотивъ уколоты його.

— Гмъ, якъ бо вы кажете, пане капытане: ледве не вбывъ—хиба жъ такъ легко мене вбыты!... Я вже зовсимъ замахнувся бувъ на голову дида и розбывъ бы іи, якъ старый горщыкъ, якъ бы не влизла та черепаха...

— Погана ричъ похидъ!—озвався капелянъ,—не можна чоловикови и вмытысь по-людськи. Сьогодни далы мени таку воду, що бильшъ похожа була на каву, а нижъ на воду...

— Гмъ, рано вы почалы жалуваться, отче! Може прыйдеться й безъ воды сидиты; добре, якъ ще й есть що у ротъ вкынуты!—сказавъ Суфли.—Я й такъ уже, йдуучы у похидъ, прывчався яко мoga меньше йисты й пыты.

— И що жъ, прывчылыша?—пробубонивъ кореспондентъ, запхнувшы ротъ сыромъ.

— Де тамъ прывчывся!... Якъ ставъ прывчаться—ще бильше йисты ставъ!—сумно видказавъ Суфли.

— Погано! Військовому треба до всього звыкати: який небудь сухарець та води ковтнуты, часомъ зъ калюжи,—отъ и уся йида и напытокъ на день,—толкувавъ кореспондентъ, выпускаочи по сливцю зъ повного рота.

— За те жъ маемо ту видрадну думку, що мы тутъ не для себе трудымось, а для усієи ладскосты, що мы тутъ выступаемо проводырямы культуры, просвity, несемо въ си степы, до сыхъ звиривъ світло науки... И нась не забудуту! Може колысь отси сами, що теперъ тасъ нась ненавыдять, або ихъ потомки прынаймни, будуть згадувати нась, и наши имена будуть наймылайшмы для ныхъ именамы!—розвозывъ капелянъ.

Вси згодылыся на се и выпылы за свою сподивану славу й популярнистъ. Кореспондентъ додавъ такожъ килька сливъ (винъ ихъ потимъ надрукававъ у якісь часописи по два пенсы за рядокъ): „Наша війна--се эра культурна. Мы прыйшли теперъ видячты Арабамъ за ти дриботынки науки, що колысь далы воны намъ, и мы за ти дриботынки даемо имъ цили хлибы, що задовольнять ихъ жадобу науки“.

И зновъ уси згодылыся й выпылы. Тильки капытанъ Годисъ ничего не сказавъ, а пывъ мовчкы. Винъ не мавъ у голови ніякыхъ думокъ про культурну мислю; винъ пишовъ у похидъ, бо бувъ військовымъ, а бувъ військовымъ на те, щобъ пыты выно та курыты добри сыгары,—выходило, що и метою всихъ отсыхъ війнъ, боивъ було выно та сыгары, бильшъ ничего. Де воюваты, зъ кымъ воюваты—все одно було йому; його навить не просывъ никто прывезти зъ походу яку небудь пам'ятку, якъ отъ печинки гипопотама, або нигтя крокодыла... Стриляючи Арабивъ, забираючи добро ихъ, винъ не ненавыдивъ ихъ, але й не жалувавъ,—треба було быты, бо се була служба, и за неи винъ дистававъ пенсію.

Тымъ часомъ увійшовъ капраль и сказавъ, що зловылы якогось Араба, такъ чы не схочутъ роспітати його. Се було якъ разъ у пору. Уся громада одностайно постановила поклыкати Араба передъ себе. Кореспондентъ заразъ вытягъ зъ кышени книжку, завбильшки зъ добрый латынський словарь, щобъ завесты туды, що буде казаты Арабъ, и почавъ пысаты вступъ:

„У-вечери, 27 лютого, якъ мы, потомлени бытвою й страшенною спекою, видыхалы середъ побитыхъ, скровавленыхъ ворогивъ та пидкриплялы себе де-якымы консервами, до нась пры-

вельы”—кореспондентъ зырнувъ на Араба и пысавъ—„прывельы Араба. Се бувъ уже старый, але ще дужый, сухий дидъ, справжній король пустыни. На нимъ була била кырея, шыроки штаны, постолы вышыти взиціамы дуже не скожымы зъ тымы, яки вы бачыте на жиноцькыхъ сукняхъ та убранныяхъ. Чоло у нього було наморщене, глыбоки эморшки здавалысь чорнымы пружкамы, низдри роздулысь, мовъ у гарячого коня, очи сыпалы искрамы зъ пидъ нахмуреныхъ бривъ. Мало хто осмилывся бъ заглянуты йому въ очи, жинка зомлила бъ передъ сымъ орлынымъ поглядомъ. Се бувъ одынъ зъ тыхъ Арабивъ, що проходылы колысь видъ краю до краю вельики земли, заставляючи по соби розруйновані села, пожежи, зныщени краины... Але *tempora mutantur* и, здаецца, николы такъ не спрадувалысь отси слова вельікого поета вичного Рыму, якъ теперъ...“

Такъ пысавъ панъ кореспондентъ, заразомъ прыблызно обраховуючи стричкы въ голови и мало журячыся тымъ, чы його опысь дуже годылася зъ дійсными подробыціамы, далеко прозаичнійшымы. Арабови тому, якого винъ такъ пыльно опысуваў, на поглядъ було рокивъ 55—60, але се бувъ ще дужый дидокъ. Звісно, ни „королемъ степу,” ни „однымъ зъ тыхъ Арабивъ, що“... винъ не бувъ. Се бувъ старый хлиборобъ, що весь свій вікъ винъ кохався у своїй ныви, у своїй худоби и лаявся изъ своею жинкою, старою и поганою. Одначе теперъ лыце у нього, завсігды просте и добре, було хмурне, зубы винъ сципывъ, чоло наморщывъ; пошматована, де-не-де закапана кров'ю одежа клаптіамы звысала зъ нього.

За Арабомъ увійшовъ и товмачъ—рудый и плюгавый жыдъ чы арабъ,—зигнувся передъ офицерамы мало не до земли. Въ Александріи винъ бувъ мышурисомъ коло де-якыхъ „зведеній,” але почувши нюкомъ липши корысти, проминявъ свою „працу“ на урядъ товмача. Якосъ выщучы, спытавъ винъ капытана:

— Що ясновельможністъ ваша спытаты його скаже?

— Роспытай, звидкиль винъ, чы багато люду въ сели було, скилькы побыто, ну—все...

Товмачъ повернувся до Араба, ѹ морда въ його зъ лысячои заразъ вовчою стала.

— Ты, старый дурню, хочешъ жывымъ буты? Скилькы дасы?— а то таке оповимъ видъ тебе, що й смерты тоби не знайдуть. Скилькы дасы?

Старый мовчавъ.

— Та кажы жъ, на свыни бъ тоби йиздты! Дасы десять червоныхъ?

— Десять разъ плюну тоби въ очи, бодай бы сонце впало тоби на голову!

— Ой, не дурій, старый!—завышавъ товмачъ,— заразъ скажу. Такъ тебе катуватымуть... выкунуть тебе собакамъ... Отъ скажу...

Голова въ старого ажъ затряслася з-пересердя.

— Кажы!—гаркнувъ винъ,—та щобъ не збрехавъ ты, скажу я: пропадете вы уси, бузувиры! Йде великий пророкъ, винъ розибье, побье, роскыдае васъ по полю й трупы ваши обгрызутъ собаки!

Товмачъ ще гиршъ завышавъ и сказавъ Годису:

— Ваша ясновельможність! сей дурень не тильки що не каже, про що пытае ваша ясновельможність, але лае вашу мосць и всихъ Инглизивъ и королеву—такъ лае, що й не можна навить сказаты...

Компанія насупылася и глянула одынъ на другого.

— Та ты скажы йому,—навчавъ Суфли,—що мы прыйшли не ризаты ихъ та быты, а пиднесты ихъ, шырты просвиту та культуру.

— Слухаю мосць вашу... Ты, чортівъ диду, даешъ гроши, чыни? Бачъ, якъ вони вызвирились на твою голову паршиву!

Дидъ знову почавъ клясты и лаяты.

— Винъ не перестає, все лає та пророчить усяки напасти та лыха війську вельможносты вашои,—оповидавъ товмачъ,—каже, що сей ланець Магди, нехай розибье Аллахъ його голову, свини ногами прыйде незабаромъ та й перебье усихъ, навить визьме паню королеву и зробить зовсімъ неподобне...

— Якъ не хоче казаты, то видвидеть його, а завтра повисьте!—сказавъ Годисъ, нальваючи соби вына.

Товмачъ пишовъ зъ покою зъ Арабомъ, щось кажучы йому на вухо й хыжо скрывавшыся.

— Отсе то прыкро, якъ за все, що мы терпымо, працюемо, кровъ, пить ллемо—отси дурни ще нась ненавыдять, лають, кленуть... Чисти звири!—розводывъ кореспондентъ.

— На се мусымо быты прыготовлени: найвыщи добродійства стричано ненавистю, або смихомъ,—потишавъ капелянъ.

— Одна тильки втиха, що се мынеться, и вони потимъ самы будуть каяться и намъ ще будуватымуть монументы,—знову по-

чавъ кореспондентъ, набираючи рядки для газеты. Грошики, по два пенса за рядокъ, стоялы йому передъ очыма.

Тильки Годись уперто мовчавъ. Винъ на бачывъ ніякого дыва, що Арабы його ненавидять, якъ винъ вишае ихъ. Йому прыйшла на гадку остатня вечеря въ касыни,—тамъ винъ частувавъ офицеривъ выномъ, и який тоди бувъ добрый кляретъ. Таке думаючи, винъ и не счувся, якъ громада затыхла и почала росходыться.

Тымъ часомъ, якъ стемнило, зъ потайныхъ куткивъ повылали Джугурци, хто жывымъ зостався, найбильше стари бабы та диты. Змучени тымъ, що бачылы, що чулы, що діялось за день, жинки не малы вже силы духа, воны стали полохлыви и боязки; по-тыху, абы не полошыты Инглизивъ, немовъ тини, лазылы по селу шукаты ридныхъ та мылыхъ мижъ постриляными та порубаными, що й доси ще лежалы непрыбани. Багато вже повмирало, але булы де-яки й жыви ще. Жинки заходылись коло ныхъ, наповалы, обмывалы, в'язалы имъ раны. Усе село стало „долыною плачу,“ якои бъ не занехавъ и Данть. Не одна маты, не одна жинка умливала тутъ коло дорогого мерця, що тильки день, якъ бувъ жывый, жвавый, здоровый, а теперъ лежавъ нерухомо, залытый кров'ю. Тыхи, въ грудяхъ задавлени рыдання, хрыпучий плачъ, голосиння чуты було пидъ тыхымы пальмамы. У холодку и де-яки зъ порубаныхъ очунялы и стогнaly, хрыпили... А ясни зори, якъ завсигды, тыхо дывыльсь зъ безкрайого сынього неба, обсыпаючи блидымъ свитомъ бидне село; шамотило листя, ричка булькала пидъ похылыми витямы, и ся звычайна щоденна тыша, спокій, роскишъ, що такъ радуе щасливве серце, теперъ разылы й додавалы смутку... Краще було бъ, якъ бы сковалыся си тыхи зирки, якъ бы ричка навижено бурхала и ревла, якъ бы гримъ торохтивъ що хвылыны надъ самою головою, якъ бы блыскавка слипила очи, витеръ вывъ, лютувавъ, рвавъ гилля, покривли, засыпаючи усе курявою...

Та бабуся, що плакала тоди пидъ тыномъ, знайшла тежъ свого сына. Зъ пробытымъ жывотомъ винъ лежавъ десь у кутку, устромивши лыце въ якысь черепокъ, и бувъ ледве жывый,—усього жыття тильки й ставало на те, щобъ раз-у-разъ тыхо стогнаты. Маты поралась коло нього, повертала то на сей, то на той бикъ, бажаючи полекшты його муки; обмывала, перев'язувала йому выражакы, але ничего не помагало. Винъ ще гиршъ

стогнавъ та сердывся, гнавъ матиръ; муки въ нього ставалы все бильши та бильши...—Убыте, вбыйте, видирвить мени голову, не давайте мени мучытысь!—стогнавъ винъ. Маты зъ сердечного жалю ажъ рыдала и грызла землю. Вона мучылась не згирше видъ сына, не можучы йому помогты; вона глыбоко прокусыла соби руку, щобъ видвесты муку видъ серця, товкла головою объ пальмови стовбуры... —Тыхо, тыхо, серце,—шепотила вона боязко, оглядяющысь на свитло у викни блызькои хаты,— тыхо, тыхо, тыхо...—безъ перестанку шепотили іи губы.

А въ тій блызькій хатыни бувъ Суфли, и свитло те блымalo у його. Скынувшы мундиръ и чоботы, поставывши боси ногы на поперечку стильца, винъ пысавъ лыстъ до-дому, до своеи нареченой. Перо швыдко, не зупыняючысь бигло по папери, зоставляючи ривни рядкы. Раз-по-разъ Суфли перестававъ пысаты и, видхлывшы голову назадъ, вступивши очи въ стелю, фантазувавъ про свою мылу. Винъ бачывъ чымалу кимнату въ осели пана Гедысвуда, малого дидыча: старе розбыте пянину въ кутку, столыкы пидъ стиною вкрыти плетеными застилкамы —Салина рбота; великий комынокъ и на йому пучокъ восковыхъ квитокъ —такожъ Салина рбота; квитки, не воскови, а жыви на викнахъ—Салиного хову, и багато ще всього Салиногого, Салиного... Сама Сали сыдѣть коло стола и разглядает карту Судану, втыкающы прaporцамы мистечка, що забралы Англійци. Ся карта та лыстъ до Суфли що-дня забирають ій вечиръ. Вона завзято чытае таки чудни арабски назвыська мистечкъ та мистъ и поправляе правыцею неслухняну пасму золотого волосся, що все спадае на биленьку щоку, де чорніе невелычка малынка. Якъ добре знае Суфли сю щоку и сю малынку! Скилькы разъ влучавъ винъ просто въ неи, обхопывши Салинъ гнучкый станъ, а та наче былась та выпручалась, покы зачервонившысь не вертала назадъ його поцилунківъ!... А отъ и самъ мистеръ Гедысвудъ сыдѣть передъ комынкомъ, задершы на комынкови кграткы товсти ногы у выступцяхъ зъ рудымы рожамы—розуміеться, такожъ Салинои рботы. Прыжмурывши очи, мовъ китъ, дывывся винъ на веселе полум'я.

— Папо, винъ певно теперъ коло Хартума? (Хто той винъ, се розумілось само зъ себе). Господы! що то зъ нымъ? Отся клята війна,—хто тилькы іи выдумавъ?

— Гмъ, дывно й мени... Чого бъ имъ бунтуваты, воюваты? Сыдилы бъ тыха дома... Чого ще имъ? Хиба я пиду воюваты? Га, ты скажы, хиба прыйде мени въ голову воюваты? На якого биса я буду воюваты? И ніякый розумный чоловикъ не буде воюваты... Га? хиба буде? що жъ ты не кажешъ?—мистеръ Гедысвудъ замахавъ рукамы.

— Та звисно не буде, вы й самы добре знаете, що ни... усе отси гыдки Арабы...

— Ну, отъ-то-то-жъ! — заспокоився мистеръ Гедысвудъ та й знову повернувся до комынка, щобъ, прыжмурывши очи, дывытися на огонь.

Take бачывъ у своїй уяви Суфли въ невелычкій хатыни въ Бех-аль-Джугури. Пофантазувавъ та й знову взявся пысаты.

— Ты пытаешъ мене, мое серце, чы дуже важко мени тутъ у походи. Ни, серце, не дуже важко, бо якъ згадаю тебе—а згадую тебе я що хвылыны,—то де й динеться усяке лыхо, всякий клопитъ... Колы бъ тильки звивъ скорійшъ насъ Бигъ мылосердны! Але не журыся, мы бъемо Арабивъ и незабаромъ певно зведе насъ Бигъ разомъ. Молыся тильки, щобъ не пиднялыся знову си розбышакы Арабы, бо якъ пиде знову війна, то дай Бигъ тоди, щобъ черезъ тры рокы побачылъся... Пидтримуе тильки мене ще та думка, що мы—такъ казавъ сьогодни одынъ мій товарышъ—тутъ проводыри просвіты та культуры, що наша праця—праця для всього свиту...

Тутъ стогинъ слабого на двори стало дуже чуты въ хати. Суфли не всыдивъ и выйшовъ на дверь. Тамъ було такъ ясно видъ зиръ, що винъ добра бачывъ, що діялось въ кутку. Сынъ очевидячки вже доходывъ, але стогинъ його не стыхавъ. Маты видъ жалю, видъ злости, що не може помогты сынови, наче збожеволила и, прыпавши до земли, невымовно тужыла.

Часомъ бажалось ій կынутысь до сына и задушыты його тымы самыми руками, якымы колыхала колысь, щобъ тильки бильше не мучывся самъ и іи серця не надрываювъ... Суфли постоявъ, подывывся, зитхнувъ, вернувся и въ листи до мылои прыпсыавъ:

— Але тяжко бачты, якъ ненавыдять насъ тіи Арабы. Воны ради вмерты, вси муки стерпиты, абы намъ не пиддатысь, абы не прыйняты того скарбу культурного, що мы несемо имъ. Отъ теперъ на двори вмирае якыйсь арабысько, стогономъ своимъ не

даючи мени навить пысаты. Уперти отси Арабы, ще довго мусымо зъ нымы вовтузытысь, ще довго стояты будуть на дорози нашему щастю... Прощай, серце! Цилую отсей лыстъ паперу, щобъ винъ донисъ тоби поцилунокъ мій..."

Такъ пысавъ мистеръ Суфли. Напысавши, винъ вышовъ подывытесь на мисяць, що тильки що выкотывся з-за гаю. Суфли побачывъ знову мерця въ кутку и зитхнувъ. Хочъ отси Арабы й не давалы йому щаслыво побратыся зъ мылою, одначе йому все жъ такы було шкода ихъ—нерозумныхъ, упертыхъ... У поручыка Суфли серце було дуже м'яке...

На сели було тыхо. Тильки де-небудь заголосыть жинка та завые собака. Роскишна полуднева ничъ показувала всю свою красу. Сыне небо наче обімало, тыхе тепле повитря наче цилувало сонну, уквитчану пальмамы й бананамы землю; солодкымы пахощамы несло зъ усихъ садкивъ... Нищо не нагадувало смерты, все такъ и дыхало чарамы кохання, щастя, якымысь солодкымы линощамы...

У молодого Араба, що затыхъ нарешти въ агоніи, розплюшылись очи и йому здалося, що по небу летять янголы въ бlyскучыхъ срибныхъ шатахъ, оповыти сяйвомъ, и ведуть за собою черedu душъ побитыхъ Арабивъ. Ти души вси въ билыхъ одежахъ и видбывають якымсь сяйвомъ. Очі выдця заплющыся знову й Арабъ заснувъ на-вики.

1885.

